

Avdo Sućeska

O MU'AFIYET-U U BOSANSKOM EJALETU

O primjeni osmanske institucije mu'afiyet u bosanskom ejaletu nije do sada napisana cjelovita studija. Pretežno je pisano o mu'afiyet-u gradskog stanovništva i o njegovom uticaju na nastanak i razvitak gradova u bosanskom ejalet-u u vrijeme uspostave i učvršćenja osmanske vlasti. Prvi je Muhamed Hadžijahić napisao opširnu studiju o mu'afiyet-u muslimanskog stanovništva Sarajeva pod nazivom *Sarajevska muafnama*.¹⁾ Za svoj prikaz mu'afiyet-a u Sarajevu Hadžijahić je koristio prepis jedne sultanove zapovijedi (mu'afnâme) iz 1701. godine, koja se nalazi u zbirci osmansko-turskih isprava poznatoj pod nazivom *Hronika M. Enveri Kadića u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu*. Stanje nauke kada je Hadžijahić pisao svoj rad nije mu omogućavalo da do kraja sagleda ovaj problem i da ga kako treba riješi, pa je, i pored nekih tačnih zapažanja, učinio neke previde i pogreške. Hadžijahić je bio u pravu kada je tvrdio da su stanovnici Sarajeva vrlo rano, po svojoj prilici još od vremena osvajača (Fatih) Bosne Mehmeda II (1451—1481) uživali mu'afiyet, odnosno bili oslobođeni divanskih nameta ('avâriz-i divaniye) i običajnih tereta (tekâlîf-i 'orfîye) kao nagradu za opremanje određenog broja boraca u odbrani granica Bosne. Ali, on nije bio u pravu kada je tvrdio da je te povlastice uživalo samo muslimansko stanovništvo Sarajeva, te da su tu uz spomenute spadali i neki nameti tekâlîf-i şakka.

Zahvaljujući činjenici da danas raspoložemo s više podataka o mu'afiyet-u u Sarajevu, ali i u drugim gradovima u bosanskom ejaletu, od stanja u vrijeme kada je Hadžijahić pisao svoju studiju, mislim da se ovo pitanje, kao i uopšte pitanje mu'afiyet-a u Bosni, može sada uspješnije raspraviti.

¹⁾ Hadžijahić Muhamed, *Sarajevska muafnama*, Godišnjak društva istoričara BiH (GDI BiH), XLV, Sarajevo, 1964, str. 87—119; Hadžijahić M., *Die privilegierten Städte zur Zeit des osmanischen Feudalismus*, Südostforschungen, Bd. XX, München, 1961, str. 130—158.

Prvi, za sada nama poznati, podatak o mu'afiyet-u u Sarajevu zabilježen je u jednom popisnom defteru (tahrir defter) bosanskog sandžaka, koji je napisan poslije 1568. godine. Riječ je o jednoj kratkoj bilješci koja se nalazi ispod teksta popisa sarajevskih muslimanskih mahala i sarajevskog muslimanskog stanovništva. Ta bilješka u slobodnom prevodu glasi: Spomenuti grad (tj. Sarajevo) je na granici (»mahrüse-i mezbure kenâri olup«), a oni su (tj. stanovnici Sarajeva) neprekidno u službi vladara; pošto je sultanskom prijestolju podnesen arz da su oni u smislu starih deftera oslobođeni od nameta 'avâriz-i dîvaniye tako je zavedeno i u novi defter.²⁾

Mnogo opširnija, određenija i sadržajnija bilješka o mu'afiyet-u u Sarajevu nalazi se u jednom tahrir defteru bosanskog sandžaka, koji je nastao početkom XVII stoljeća. Tekst ove bilješke nalazi se između popisa muslimanskih mahala i muslimanskog stanovništva, te spiska sarajevskih Jevreja i hrišćana. U slobodnom prevodu on glasi: Gore spomenuta kasaba je na granici; još od Fetha (osvojenja Bosne) pa sve do danas kada su god zapovjednici Bosne (mîri mîrân) polazili bilo na koju stranu, da bi suzbili opasnost, stanovnici spomenute kasabe išli su u boj, i to koji su mogli išli su kao konjanici i s ratnom opremom, a ostali kao pješaci. Oni su svoju dužnost besprijekorno vršili. Neki stanovnici spomenute kasabe bave se zanatstvom, a neki trgovinom. I raniji sultani su izdavali zapovijedi pa je i sadašnji vladar svojom carskom voljom izdao Hükm-i Hümayun 15. Rebia I 986. godine (22. maja 1578), po kome su oni, sve dotle dok budu besprijekorno vršili svoju dužnost, kao što je gore navedeno, oslobođeni (mu'âf) od nameta 'avâriz, kürekçi nezl (nüzüil) i celb. Tako glasi carska zapovijed (ferman). Pošto su predočili prepis deftera koga imaju, a kojim su oslobođeni, kada mîri mîrani Bosne negdje krenu da odbiju opasnost od nevjernika neka mu se pridruže stanovnici spomenute kasabe pod oružjem konjanici i pješaci, neka vrše besprijekorno svoju dužnost, pa će, kao što je naprijed navedeno, na osnovu izdatih časnih zapovijedi biti oslobođeni (mu'âf) nameta 'avâriz-i dîvaniye i tekâlîf-i 'örfiye. Tako je zavedeno i u novi carski defter.³⁾

U mu'afnâmi iz 1701. godine skoro doslovno je ponovljen gore citirani tekst, ali je drugačije opisano pitanje ko su bili korisnici mu'afiyet-a. Konkretno, tu je rečeno da se mu'afiyet odnosi na stanovnike Sarajeva, kao i na stanovnike cijelog sarajevskog kadiluka. Drugo, u ovom dijelu spomenute sultanove zapovijedi (mu'afnâme) proširen je obim mu'afiyet-a, jer je uz raniju for-

²⁾ Fotokopije ovog deftera nalaze se u Orijentalnom institutu u Sarajevu, Serije deftera Br. 76—78.

³⁾ *Ankara Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü*, Tahrir defteri, Br. 11 (Stari br. 477), Fotokopije o Orijentalnom institutu Sarajevo, Defteri br. 203.

mulu od oslobođenja nameta 'avâriz-i dîvaniye i tekâlîf-i 'örfiye (konkretno od nameta 'avâriz, kürekçi, nezl i celb), još rečeno da su spomenuti stanovnici oslobođeni i od qomor akçe i od svih drugih nameta tekâlîf-i 'örfiye i tekâlîf-i şákka.⁴⁾

Postavlja se pitanje kako su i zašto nastale ove kasnije interpolacije? Prvu interpolaciju, prema kojoj je mu'afiyet proširen i na stanovništvo sarajevskog kadiluka treba dovesti u vezu s praksom povremenog, ili možda čak stalnog oslobođenja (mu'afiyet) svih bosanskih Muslimana od nameta 'avâriz-i dîvaniye i tekâlîf-i 'örfiye zbog njihovog učešća u ratnim pohodima bosanskih sandžak-bega, kasnije bosanskih begler-bega. Ta praksa je vrlo stara, o čemu svjedoče podaci osmanskih izvora iz druge polovine XVI stoljeća. Prvi nama poznati spomen tog mu'afiyet-a nalazi se u jednoj zapovijedi (Hüküm) Selima II (1566—1574) iz 1572. godine, koja je te godine upućena bosanskom sandžak-begu. Tu je, između ostalog, rečeno da se stanovništvo bosanskog vilajeta odavno (»mudeti medîden«) ne opterećuje nametima tekâlîf-i 'örfiye, da se krajevi u kojima ono živi nalaze u blizini granica Budima, Hrvatske i mora (Mletačke Republike), pa kad god zatreba oni se nesebično zalažu da pomognu pobjedonosnoj carskoj vojsci i svim sredstvima čine usluge za sreću vjere i države (»ugûri dîn ve devlet«).⁵⁾ Slična naredba izdata je 22. juna 1595. godine, u kojoj je, između ostalog, rečeno da je svo stanovništvo Bosne (re'âya ve berâya) oslobođeno (mu'âf) od nameta 'avâriz-i dîvaniye, i to od nameta nezl, kürekçi i dr., jer se ono suprotstavlja neprijatelju svim sredstvima kada on napada na granice Bosne.⁶⁾

Što se tiče korisnika mu'afiyet-a, neki osmanski izvori posredno, a neki i direktno, upućuju na zaključak da se on odnosio ne samo na muslimane, već čak i na hrišćane i jevreje, koji su živjeli u gradovima i koji su se isključivo bavili zanatstvom i trgovinom. Jedino ukoliko su, uz to, posjedovali tzv. zemlju raje (re'âya emlak ve erâzi) morali su i sami davati dažbine raje, pa i namete 'avâriz-i dîvaniye i tekâlîf-i 'örfiye, što je, uostalom, važno i za muslimane. Sve to vrlo lijepo potvrđuju podaci koje je objavio u više svojih radova Adem Handžić,⁷⁾ naročito podaci u njegovim radovima: *Značaj mu'afiyet-a u razvitku gradskih naselja u Bosni*

4) Upor. Hadžijahić M., *Sarajevska muafnama*, str. 118.

5) *Istanbul Başbakanlık Arşivi*, Mühimme defteri br. 19, str. 154.

6) *Istanbul Başbakanlık Arşivi*, Mühimme defteri br. 73, str. 80.

7) Handžić Adem. *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Svjetlost, Sarajevo, 1975; *Postanak i razvitak Bijeljine u XVI vijeku*, Prilozi za orijentalnu filologiju (POF), XII—XIII, Sarajevo, 1965, str. 45—47; *Zvornik u drugoj polovini XV i XVI vijeka*, GDIBiH, XVII, Sarajevo 1970, str. 141—196; *Postanak i razvitak Dervente u XVI stoljeću*, Prilozi instituta za istoriju u Sarajevu, X/II, Sarajevo, 1975.

u XVI vijeku⁸⁾ i O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI vijeku,⁹⁾ a najdirektnije podaci iz jedne sultanove naredbe (Emri Şerif) od 22. Muharema 1226. godine po Hidžri (17. II 1811).¹⁰⁾

U sarajevskoj mu'afnami iz 1701. godine, koju je koristio Hadžijahić, umetnuta je interpolacija i u pogledu vrsta nameta koji se odnose na mu'afiyet. U prvobitnim tekstovima u mu'afiyet su spadali samo nameti 'avâriz-i dîvanîye i tekâlîf-i 'örfiye, koji su tada najčešće i konkretizovani u četiri tačno određena nameta: 'avâriz, kürekçi, nezl i celb. Međutim, u mu'afnami iz 1701. godine, kao i kasnije u nekim sličnim tekstovima, spominje se oslobođenje od nameta tekâlîf-i 'örfiye i tekâlîf- şakka, kao i jedan konkretan namet pod nazivom qomor akçesi. Novo u ovoj mu'afnami u odnosu na prvobitne tekstove sarajevskog mu'afiyet-a je upravo spominjanje nameta tekâlîf-i şakka, odnosno konkretnog nameta qomor akçesi.¹¹⁾ Postavlja se pitanje kako je nastala ova interpolacija i zašto ranije nisu bili obuhvaćeni mu'afiyetom nameti tekâlîf-i şakka? Na osnovu mojih istraživanja o nastanku i razvoju nameta 'avâriz-i dîvanîye, tekâlîf-i 'örfiye i tekâlîf-i şakka nepobitno sam utvrdio da nameti tekâlîf-i şakka nisu ni postojali u vrijeme kada je nastao mu'afiyet u Sarajevu, zbog čega nisu tada bili ni spomenuti u mu'afiyet-u¹²⁾

Slično stanovnicima Sarajeva, mu'afiyet su uživali i stanovnici drugih gradova u bosanskom ejaletu, čiji su obim i razlozi uspostavljanja bili u osnovi isti, o čemu najbolji dokaz predstavljaju mu'afnâme za grad i kadiluk Banju Luku iz 1587. i 1622. godine.¹³⁾ Sve to lijepo je prikazao A. Handžić u naprijed citiranim radovima. Kada je riječ o mu'afiyet-u gradskog stanovništva, doprinos A. Handžića se sastoji naročito u tome što je on dokazao da je mu'afiyet gradskog stanovništva bio općenito nešto potpuniji od najčešće praktikovanog mu'afiyet-a u drugim slučajevima, jer su stvarni građani (zanatlije i trgovci), ukoliko nisu posjedovali zemlju raje, bili oslobođeni (mu'af) ne samo od državnih nameta 'avâriz-i dîvanîye i tekâlîf-i 'örfiye, već i od podaničkog po-

⁸⁾ Handžić A., *Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku*, Jugoslav. istorijski časopis, br. 12, Beograd, 1974, str. 60—69.

⁹⁾ Handžić A., *O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI vijeku*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXVIII/XXIX, Sarajevo, 1980, str. 247—256.

¹⁰⁾ *Istanbul Başbakanlık Arşivi, Mâlliye defteri* Br. 8555, Fotokopije u Akademiji nauka i umjetnosti BiH (ANUBiH) Sarajevo, Br. 76—77; Opširnije o tome Sućeska A., *Da li su sarajevski Jevreji bili mu'af*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, XXIII, Sarajevo, 1975, str. 197—204.

¹¹⁾ Hadžijahić M., *Sarajevska muafnama*, str. 118.

¹²⁾ Sućeska A., *Tekâlîf-i şakka u Bosanskom ejaletu*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, XXVIII, Sarajevo, 1980, str. 355—362.

¹³⁾ *Orijentalna zbirka JAZU u Zagrebu*, Acta turcica Br. 112/, str. 5 i 6.

reza *resmi çift*, odnosno *ispence*, pa su stoga svi oni imali status slobodnih građana.¹⁴⁾

Institucijom mu'afiyet nije bilo oslobođeno samo gradsko stanovništvo. U bosanskom ejaletu mu'afiyet je imao mnogo širu primjenu. Pored spahija i pripadnika ostalih vojnih formacija (janjičari, vojnuci, martolosi),¹⁵⁾ mu'afiyet su uživali čuvari klanaca (derbendci),¹⁶⁾ veslari (kürekçi),¹⁷⁾ rudari (mādenci), stočari (vlah)¹⁸⁾ i njihove starješine (primikjur, knez).¹⁹⁾ Mu'afiyet knezova i primićura bio je potpuniji, jer su prvi uživali neko vrijeme timare,²⁰⁾ a drugi su imali slobodne baštine²¹⁾ i bili oslobođeni od svih dažbina koje je plaćala raja. U periodu uspostave osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini, postojale su tri velike skupine vlaha, čiji su pripadnici uživali mu'afiyet, jer su uz neka paušalna davanja državi²²⁾ bili dužni da na svakih deset kuća opreme po jednog naoružanog konjanika za potrebe sultanove vojske. Prelaskom vlaha na zemljoradnju i utapanjem njihovih starješina (primikjur, knez) u druge vojne formacije sastavljene od muslimana topio se i njihov raniji mu'afiyet.

Najzad, mu'afiyetom je bilo obuhvaćeno gotovo svo ostalo stanovništvo, na prvom mjestu seljaci muslimani, jer su vrlo često morali da učestvuju u vojnim pohodima osmanskih sultana i bosanskih vezira, naročito u onim koji su vođeni na granicama bosanskog ejaleta. Ranije je istaknuto da je taj mu'afiyet, u nama poznatim osmanskim izvorima, prvi put spomenut 1572. godine,²⁴⁾ a naročito snažno naglašen u jednoj zapovijedi sultana Murata III (1574—1595) iz 1595. godine, u kojoj je, između ostalog, rečeno da je svo stanovništvo Bosne (re'âya ve berâya) oslobođeno (mu'âf) od divanskih nameta, i to od nameta nezl (nüzul), kürekci i dr., zbog učešća u odbrani granica Bosne²⁵⁾ Karakteristično je da najveći broj podataka o mu'afiyetu, kako gradskog tako i seoskog stanovništva, potiče iz vremena posljednjih godina vladavine Selima II (1566—1574) i perioda u kome je vladao Murat III. To

¹⁴⁾ Handžić A., *O gradskom stanovništvu...*, str. 253—254.

¹⁵⁾ O martolosima upor. Vasić Milan, *Martolosi u jug. zemljama pod turskom vladavinom*, Sarajevo, 1967.

¹⁶⁾ Upor. *Kanuni i kanunname*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1957, str. 37—51.

¹⁷⁾ *Ankara Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü*, Tahrir defteri, Br. 11, (strana br. 477).

¹⁸⁾ *Kanuni i kanunname*, str. 106.

¹⁹⁾ *Isto*, str. 12—18.

²⁰⁾ *Isto*, str. 103, 104.

²¹⁾ *Isto*.

²²⁾ *Isto*.

²³⁾ *Isto*, str. 12—18.

²⁴⁾ *Istanbul Başbakanlık Arşivi*, Mühimme defteri Br. 19, str. 154.

²⁵⁾ *Istanbul Başbakanlık Arşivi*, Mühimme defteri Br. 73, str. 80

nije čudo kada se ima u vidu činjenica da je u to vrijeme bosansko stanovništvo najviše krvarilo za račun Osmanlija, čiji vrhunac predstavlja katastrofalan poraz bosanskih spahija kod Siska (1593)²⁶⁾ Tada je sigurno stradao i veći broj ostalog bosanskog stanovništva, pa su Murat III i njegovi nasljednici, da bi sredili prilike u Bosni i od Bosne učinili odbrambeni bedem, morali da iznalaze spomenuta rješenja, u koje mjere sigurno spada i ozakonjenje u Bosni tzv. odžakluk timara 1594. godine.²⁷⁾ Da je to bilo sve tako potvrđuje i jedna zapovijed o mu'afiyetu Sarajlija i cjelokupnog bosanskog stanovništva sultana Mustafe II (1695—1703) iz 1701. godine, koja je spomenuta u naredbi Ahmeda II (1703—1730) iz 1716. godine, u čijem je uvodu istaknuto da je stanovništvo Sarajeva i njegovih nahija zatražilo tada, tj. 1701. godine, sultanovu milost istakavši da »još od sretnih vremena preminulog sultana Murat-hana... posjeduje mu'afname o oslobođenju od nameta tekâlîf-i örfîye i tekâlîf-i sâkka zato što pruža pomoć u odbrani od neprijatelja napadnutih ili opsjednutih tvrđava na granici Bosne.«²⁸⁾

Što se tiče ovog posljednjeg mu'afiyet-a, nije sasvim jasno, sve do početka XVIII stoljeća, da li je taj mu'afiyet praktikovan samo u ratno vrijeme, kao ni to koji je bio njegov obim, odnosno da li se on odnosio na sve namete iz grupe 'avâriz-i divânîye i tekâlîf-i 'örfîye, ili samo na neke. To se pitanje postavlja zato što se iz nekih osmanskih izvora koji potiču iz prvih godina tzv. velikog rata (1683—1699) vidi da je, barem tih godina, u bosanskom ejaletu ubiran namet u novcu pod nazivom bedel-i nezl (nüzül), čija su sredstva upotrebljavana za plate sejmena mobilisanih za odbranu granica Bosne.²⁹⁾ Da li je namet nezl, odnosno bedel-nezl, ubiran u Bosni stalno tokom XVII stoljeća, ne znamo, ali je sigurno da je on potpuno ukinut početkom XVIII stoljeća, o čemu najbolje svjedoče gore spomenute naredbe (mu'afnâma) Mustafe I iz 1701. godine i Ahmeda III iz 1716. godina.³⁰⁾ Te su naredbe imale apsolutan karakter, što potvrđuju i svi defteri o nezl-u iz XVIII stoljeća, koji se odnose na Bosnu, sačuvani u Basbakanlik arhivu u Istanbulu, čije su stranice potpuno prazne, kao i zab-

²⁶⁾ Upor. Hammer J. von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pest, 1829, IV Band, str. 216—232.

²⁷⁾ Upor. Sućeska A., *Evolucija u nasljeđivanju odžakluk timara u Bosni i Hercegovini*, GDIBiH, XIX, Sarajevo, 1973, str. 31—43; Sućeska A., *Sličnosti i razlike u nasljeđivanju odžakluk timara i odžakluka članova tvrđavskih posada*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, XXII, Sarajevo, 1972, str. 357—364.

²⁸⁾ *Istanbul Başbakanlık Arşivi, Mâliyedefteri (Nüzül defteri)*, Br. 7178, str. 86.

²⁹⁾ *Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu (GHBiH)*, Enver Kadić, Hronika, IV, str. 12/2.

³⁰⁾ *Istanbul Başbakanlık Arşivi, Mâliye d. Br. 7178, str. 86.*

rane pokušaja ubiranja bedel-i nezla u nekim kadilucima u Bosni polovinom XVIII stoljeća.³¹⁾

U mu'afnami Ahmeda II iz 1716 godine, između ostalog, spomenuto je da je u bosanskom ejaletu (u sandžacima Bosna, Klis, Hercegovina, Zvornik i Začasna) nametom nüzül bilo opterećeno samo 15.192 kuće (nezl hâneler).³²⁾ Kada se ima u vidu činjenica da je samo u bosanskom sandžaku na početku XVII stoljeća bilo 64.721 kuća raje,³³⁾ onda je namet nezl, odnosno nüzül ukoliko je ponekad i praktikovan u bosanskom ejaletu, predstavljao znatno manje opterećenje u odnosu na stanje u ostalim ejaletima Osmanskog Carstva.

Ukidanjem nameta bedel-i nezl, mu'afiyet u bosanskom ejaletu je postao potpun. Međutim, dvadesetih godina XVIII stoljeća i u Bosni je, kao i u ostalim provincijama Osmanskog Carstva, ustanovljen namet imdâda-i hazârîye i seferîye (taksit), koji je padao na teret svih lica koja su posjedovala tzv. zemlju raje (re'âya emlak ve erâzi), bez obzira da li su ta lica bila ranije mu'af ili gayri mu'af.³⁴⁾ To je u Bosni izazvalo raznovrsne otpore koji su kulminirali u mnogobrojnim neredima i bunama širokih razmjera, koje su potrajale sve do šesdesetih godina XVIII stoljeća i završile se pobjedom snaga sultana i njegovih predstavnika i pristaša u Bosni.³⁵⁾ Tek od tada se stabilizirala praksa redovnog razrezivanja i ubiranja nameta amdâd-i hazârîye (taksit) od svih posjednika tzv. zemlje raje (çiftlik), od čega su posebnim sultanovim naredbama bili oslobođeni (mu'af) samo čuvari (nefer) tvrđava u bosanskom ejaletu³⁶⁾ i ona lica koja su svojom milošću pojedinačno oslobađali sultanovi namjesnici (vezir, vali) u Bosni. Taj oblik oslobođenja nazivan je in'âm (in'âmat), što znači podarivanje, poklanjanje.³⁷⁾ Konkretno se to sastojalo u oslobađanju određenih kategorija lica da plaćaju na njihove čifluke pripadajuće iznose imdâd-i hazârîye. Sam postupak oslobađanja započinjao je tako što bi vezir u svojoj posebnoj naredbi (buyuruldi), koju je

³¹⁾ *Istanbul Başbakanlık Arşivi*, Mâliye d., C-Br. 482; C-Br. 490; E-Br. 114; E-Br. 108; D-Br. 305; D-Br. 308; D-Br. 310.

³²⁾ *Istanbul Başbakanlık Arşivi*, Mâliye d., Br. 7178, str. 68.

³³⁾ Upor. Handžić A., *O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća*, POF, XXXII/XXXIII, Sarajevo, 1984, str. 129—146.

³⁴⁾ Upor. Sućeska A., *Novi podaci o nastanku i visini taksita u Bosni*, Prilozi instituta za istoriju Sarajeva, X/II, Sarajevo, 1974, str. 135—154.

³⁵⁾ Upor. Sućeska A., *Bune seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII stoljeću*, Zbornik radova Br. 1, Istor. inst. u Beogradu, Beograd, 1976, str. 69—100; Sućeska A., *O socijalnim i političkim pokretima kod bos. Muslimana u XVIII stoljeću*, Pregled, LXXIV, Sarajevo, 1984, str. 523—546.

³⁶⁾ *Istanbul Başbakanlık Arşivi*, Mâliye defteri Br. E-108.

³⁷⁾ Upor. J. T. Zenker, *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*, pod »in'âm«, in'âmât«.

slao u sudske okruge (kadilik) načelno naznačavao kategorije lica koja mogu biti oslobođena. Tu su obično spadali svi pripadnici reda ulema (kadilar, müderrisler, imamlar, müftülar, müezinlar i dr.), zatim razne janjičarske starješine (serdengecdi-aga, alemdâr i dr.), penzionisani starci (tekaüid), siročad, kao i najsiromašniji pojedinci u selima i gradovima, među kojima se, npr. u Sarajevu spominju i neki Jevreji. Prilikom razrezivanja nameta imdâd-i hazârîye i sastavljanja tezv'i deftera, pisan je i poseban *in'âmat defter* u koji su pojedinačno i konkretno zapisivana imena lica koja se oslobađaju, njihov status, naziv sela i njihovog posjeda (çiftlik) i novčani iznos koji im se poklanja, odnosno od koga se oslobađaju. Takvi defteri, kao aneks uz tezv'i deftere, slati su veziru na uvid i odobrenje, a on bi ih, snabdjevene svojom naredbom (buyuruldi) vraćao kadiji na izvršenje.

Sačuvalo se više takvih deftera u sudskim protokolima (sidžil) sarajevskog kadije iz druge polovine XVIII i prvih decenija XIX stoljeća. S obzirom na podatke koji se u njima nalaze, za nauku su vrlo značajni, pa im treba posvetiti posebnu pažnju.

SUMMARY

MU'AFIYET IN BOSNIAN EYALET

Mu'afiyet is the term coming from Osmanli feudal law and it means an exemption of any person of labour services and natural and financial givings under a general term 'avariz-i divânîye and tekâlîf-i 'örfîye due to certain services rendered to the government, mostly of military nature. In the wider meaning this also means the exemption of some personal taxes that raya had to give to landowners (resmî çift, ispendže). The person freed from the mentioned givings and taxes was referred to as mu'âf, or mu'âf ve müsellem.

In the Bosnian Eyalet mu'afiyet was largely applied. Even from the conquest of Bosnia this status of mu'âf was granted to the citizens (craftsmen and traders) of Sarajevo, in the beginning to Moslem, only, and later on to Christians and Jews. In the same way and to the same extent this applied to other people of other towns in the Eyalet where the mu'afiyet was largely used as in Sarajevo. All the soldiers were mu'âf (spahis, yenicieris, fortress guards, vojnuks, martoloses et al.), than miners, guards of passes, commanders of Vlachs (princes, primicurs) and others. Finally, in the Bosnian eyalet even peasants were sometimes mu'âf (re'âya), especially Moslems, because they had to take part in the Osmanli military actions. It is not altogether clear from which taxes in the group 'avariz-i divânîye and tekâlîf-i 'örfîe ('avâriz, nûzûl, kurekçi, dželb, karakulluk) and to which extent the peasants were mu'âf til the end of 17th century.

It is only known that they have been seldom burdened with the tax *nūzūl* (*nezl*). In the 18th century this tax disappeared and this type of *mu'āfiyet* was complete. But, from the end of the second decade of the 18th century the citizens of Bosnia were burdened with the new tax under the name *imdād-i hazāriye* and *seferiye* for the benefit of a governor (*vizier*, *vali*) of the Bosnian Eyalet. This tax equally burdened all the subjects regardless to their class status, who owned the land of *raya* (*re'āya emlak ve arāzi* = *chifluks*), and usually this tax was shifted on the peasants's back and they often revolted against it.

In the new conditions the new type of *mu'āfiyet* appeared, which was called *in'āmat* (*in'ām*). It is the practice of personal exemption of this tax of certain categories of population (religious servants, invalid persons, orphans, rather poor people, retired people and others) which has been the privilege of the province's governor.